

nepakanti neargumentuotai, faktais nepagrįstai folkloro kūrinių interpretacijai, dažnai gana paprastai paaiškinamų vaizdinių perdėtam mitologizavimui. Todėl ir daugeliui monografijoje publikuojamų jos tekstų būdingas polemiskis atspalvis, kritiškas požiūris į pirmiau rašiusių tyrinėtojų darbus. Mokslininkė nepabūgsta diskutuoti tiek su folkloristikos mokslo klasikais (A. Aarne, S. Thompsonu, V. Proppu, E. Meletinskiu), tiek su XX a. lietuvių tautosakos tyrinėtojais (J. Baliu, N. Vėliumi, V. Toporovu, A. J. Greimu ir kitais). Galbūt kai kam toks B. Kerbelytės kritiškas požiūris į tiriamą objektą gali pasirodyti perdėm pozityvistinis ir racionalus, tačiau reikia pripažinti, kad tyrinėtojos nuomonė iš tiesų būna rimtai motyvuota, o argumentai įtaigūs. Lygia greta daugelyje knygos vietų prasiveržia ir autorės kalbėjimo apie tautosakos, ypač pasakų, svarbą emocionalios intonacijos. Tai atskleidžia, kad mokslininkei jos tyrimų objektas iš tiesų rūpi, jis yra artimas ir savas, kaip ir nuoširdus yra noras, kad pasakos neprarastų aktualumo ir reikšmės kaip veiksminga patirties kaupimo, saugojimo ir perdavimo priemonė, nes ir šiandien „pasakos gali būti svarbus žinių apie pasaulį, ypač apie žmogaus prigimtį, šaltinis“ (p. 14). Todėl ji stengiasi paaiškinti, kodėl pasakose yra nemažai žiaurumų, pagrįsti jų paskirtį (p. 176–186), – o juk kaip tik šis faktas nūdien dažnai pateikiamas kaip pasakų netinkamumo vaikų auditorijai motyvas. Drauge B. Kerbelytė parodo, kad pasakos, kaip „didvyriškumo ir poelgių teisingo vertinimo mokykla“ (p. 13), yra vertingesnės už žiniasklaidoje masiškai tiražuojamus populiariosios kultūros vaikams skirtus vaizdus, kuriuose „žiaurumai toli gražu ne visada motyvuoti būtinybe apsiginti, o kaltųjų bausmės neretai neadekvačios nusikaltimui“ (p. 186).

Monografijos turinys labai įvairialypis, todėl trumpoje recenzijoje išties sunku pristatyti visus joje aptariamus aspektus. Gaila, kad nėra „Išvadų“ skyriaus, kuriame būtų buvę galima dar kartą akcentuoti svarbiausius knygoje išdėstytus dalykus, apibendrinti skirtingų žanrų tyrimams skirtus skyrius. Tokios didelės apimties ir įvairios tematikos knygai gal būtų praverčiusi ir dalykinė rodyklė.

B. Kerbelytė, užaugusi kaime, vėliau dalyvavusi daugelyje folkloro ekspedicijų, galėjo pažinti dar gyvą tautosakos tradicijos versmę. Be to, sudarydama Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartoteką ir jos pagrindu rengdama *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogą*, mokslininkė turbūt vienintelė yra prisilietusi prie tos milžiniškos Lietuvių tautosakos rankraštyno masyvo dalies – bene 85 tūkstančių pasakojamosios tautosakos kūrinių. Nuodugnus tiesioginis tautosakos pažinimas ir neabejotina mokslinė patirtis atsispindi ir profesorės monografijoje *Lietuvių tautosakos kūrinių prasmės*. Ši knyga išties yra vertinga dovana Lietuvos mokslo visuomenei ir visiems, kurie domisi mūsų folkloro savastimi.

Radvilė Racėnaitė

JAU LIKIMAS, BET DAR NE MIRTIS

Sveikinu Radvilę su pirmąja knyga¹! Vos paėmus knygą, krito į akis, kokia ji graži. Deja, tai nėra kasdienybė mūsų knygų leidyboje, nors ir turinčioje vertas tradicijas. Iš autorės sužinojau, jog tai ji pati prikalbino Arvydą Každailį leisti kny-
.....

¹ Radvilė Racėnaitė. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore: Monografija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011. – 315 p.

goje panaudoti jo piešinius, vieną iš jų – tiesiog ant viršelio. Už tai tegaliu pagirti ir autorę, ir knygos dailininką Roką Gelažių, sklandžiai piešinius įderinusį į dailių bendrą knygos pavidalą, ir mūsų Instituto leidyklą, kuri tokio sumanymo ėmėsi. Nuosirdžiai pavydu, nes A. Každailis – vienas iš artimiausių man dailininkų tiek tematika, tiek dvasia.

Knygos turinio neperpasakosiu – jis pateiktas knygoje ir visai tiksliai suglaustas pavadinime. Taip pat neaiškinsiu, ką dar būtų buvę galima įtraukti į turinį ar bent aptarti knygoje – labai jau paika iš krūmų kitus mokytį! Juoba kad neįmanoma parašyti tokios knygos, kuriai nebūtų ką bepridurti ar patikslinti bei ištaisyti. Na, pavyzdžiui p. 32 nurodomas Norberto Vėliaus *Chtoniškojo lietuvių mitologijos pasaulio* 168 puslapis, o turi būti 222; toliau, p. 43, autorė pažymi, kad Jono Balio sudarytame *Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų kataloge* nesą sakmių apie laimes skyriaus. Tai tiesa, tačiau gal verta buvo pridurti, jog yra toks skyrius prie pasakų, pavadinimas „Likimo pasakos“, Nr. 930–949, sekant tarptautinio Aarne's–Thompsono katalogo atitinkamais tipais, kuriuos patį R. Racėnaitė nurodo 70 puslapyje. Visokius tokius menkniekius autorius, išėjęs knygai, paprastai pats geriau nei bet kas kitas pastebi. Žinau tai iš savo karčios patirties, todėl nemanykite, kad priekabiauju! Šiaip jau knyga parengta labai tvarkingai, taip tvarkingai, kad net negali susilaikyti geranoriškai neįgėles...

Skaitytojui, kuris domisi lietuvių tradicinėmis pažiūromis, pasakysiu, kad jis knygoje tikrai ras aptarta daug įdomių dalykų – ne tik apie likimą ir mirtį, bet ir daug visokių kitokių, vienaip ar kitaip su likimu ir mirtimi susijusių. Deja, knygoje nėra *dalykinės rodyklės*, tėra asmenvardžių (ir tik autorių pavardžių, o ne mitologinių

asmenvardžių; pavyzdžiui, Sovijaus, apie kurį knygoje kalbama (p. 142), asmenvardžių rodyklėje nėra). Apskritai Lietuvos humanitarinių mokslų leidyboje kažkaip ydingai įprasta pervertinti pavardžių rodykles, nepakankamai vertinant dalykines. Nors bent jau aš asmeniškai dalykinėmis pasinaudoju bene dešimt kartų dažniau. Kaip visada linkęs į apibendrinimus, aš čia išvelgiu savotišką *istorinės* sąmonės perlenkimą prieš *kosmologinę*, dėl kurio ir buvusi Mėnulio troleibusų stotelė buvo pervadinta į Teodoro Narbuto. Atrodo, tarsi pavardės, autoriai, autoritetai yra itin rimta, vertinga, o štai visokie „dalykai“ – tai jau tušti žaidimai... Nors juk tie autoriai savo autoritetą pelnė įdėm „dalykų“ sąskaita! Nes be „dalykų“ išvis nebūtų jokių autoritetų (kaip ir be kosmologijos, beje, nebūtų jokios istorijos; vaizdžiai tariant, be Dievo – nei Mozės, nei Kristaus).

Todėl, norėdamas bent kiek padėti skaitytojui lengviau prieiti prie minėtųjų įdomių dalykų ir pasinaudoti vertinga R. Racėnaitės knygoje surinkta medžiaga, imsiu čia ir pateiksiu bent šiokią tokią dalykinę rodyklę (žinoma, ji neatstos tos, kokią būtų parengusi pati autorė, bet vis dėlto):

- alus* šermenų: 207–208
- amžiaus tarpsniai*: 60
- arklys*: 219–221, 225, 248
- atbulas*: 234–235
- balta* ir juoda mirties spalva: 153–155, 220
- auka* statybų: 241–243
- basas*: 232–234
- dalgis* Giltinės, Mirties: 159–163, 172
- dalia* talentas: 134–136; svetima: 137–138, 141–143; šiukšlės: 139–141
- dantys* Giltinės, Mirties: 158–159
- driežas*: 54–55

durys mirtis, velionis, vėlės: 196–197, 201, 254
eutanazija tradicinė: 264
gegutė: 212–214
Giltinė: 150–154, 158–170, 231, 255
gyvatė: 54
gyvuliai kalba: 246–248
grybas: 134
katė: 221–222
keikti, prakeikti: 120–121
kelias: 230–232
krikštas, krikštatėviai: 108–116
kvapas mirties: 254
laikas ypatingas: 73, 120–122
Laima, laimos: 72–73, 77–78, 94, 134–136, 231;
 ir Dievas: 85–86;
 Nelaimė: 130–133;
 ir Giltinė: 168
langas: 199–204
lempa gyvybė: 178–179
liga suasmeninta: 255
likimas: 90–92
maro mergos, Morė: 167–170
medis: 236–239
mirtis žinoma iš anksto: 64;
 miegas: 183; nujauciama: 186;
 gera: 188; už pečių: 229;
 užkrečiama: 251–254
mitinis priešastingumas: 270
nagai: 259–260
namas: 240–241
nėštumas papročiai, tikėjimai: 104–106
nosis mirtis suspaudžia: 255
pavainikis (benkartas): 109–110
peilis: 107–108
pelėda: 209–210
plaukai meilė: 88
pribuvėja: 115
savitės dienos: 74–75
skylė sienoje: 240
slenkstis: 197–198, 204
Sovijus: 142
stalas: 89

šaukštas apverstas: 208
šiaudai, šienas vėlės ant: 261–263
šiukšlės laimė, dalia: 139–141
šluota vėlės: 262–263
šuo: 222–224
ugnis gyvenimas: 91, 179
uoga velionis, nuotaka: 87
valgymas: 117–118, 142
vardas: 93, 116
varna(s): 209–211
Vėlinės: 246
vestuvės laidotuvės: 79
višta: 216–218, 263–264
židinys laidojimas po: 195
žydai maras: 169–170
žvakė gyvybė, žvaigždė: 178–180

Na, kad jau ėmiausi recenzijos, tai dar šį tą pridursiu. Ne priekaištaudamas autorei, bet, tiesiog pasinaudodamas jos knyga kaip dingstimi, atkreipsiu dėmesį į vieną mūsų mitologijos seną blogą įprotį – niekuo nepagrįstą požiūrį į Dievą kaip išimtinai krikščionybės nuosavybę. Įpročiams sunku nepasiduoti, ypač kai juos palaiko autoritetai. Štai ir R. Racėnaitė, pateikusi sakmę apie Dievo siunčiamus gyvius pranešti žmogui jo mirtį ar nemirtingumą, rašo: „Dievo atsiradimas šioje sakmėje nulemtas pastangų transformuoti kūrinį, pritaikant jį prie krikščioniškosios pasaulėžiūros vaizdinių“, nors pati čia pat pripažįsta, kad šioje sakmėje „Dievas yra, sakytume, nelabai dieviškas“ (p. 56), tiksliau – nelabai krikščioniškas. Toliau autorė pastebi, kad vienoje novelinėje pasakoje žmogui likimą „dažniausiai skiria ne laimės, o senelis, pateikėjų neretai vadinamas Dievu. Tas faktas skatina kelti klausimą apie krikščionybės įtaką laimės vaizdiniui. *Krikščioniškasis Dievas* galbūt ėmė dubliuoti laimių funkcijas todėl, kad laimės priklausė aukštesnei lietuvių mitinių būtybių kategorijai“ (p. 85; kursyvas

mano). Pastarąją mintį nurodoma priklausant N. Vėliui ir čia pat priduriama, kad šis krikščionybės poveikis tebuvo paviršutiniškas, nes (vėl cituojamas N. Vėlius) „pasikeitė tik likimą lemiančios būtybės vardas, o funkcijos išliko tos pačios“. Ačiū Dievui, toliau toks požiūris šiek tiek pašvelninamas: „Kaip rodo senieji istoriniai šaltiniai, lietuvių pagoniškame panteone buvo išskiriamas aukščiausiasis dievas, kuris prižiūri bendrąją viso pasaulio tvarką. Kaip tik šiuo aspektu dievo vaizdinio liekanų galima įžvelgti ir [toliau vėl cituojamas N. Vėlius – D. R.] jau gerokai sukrikščionintame lietuvių folkloriniame Dievo paveiksle, Dievo, kuris dainose ir pasakose lemia visos gamtos ir žmonių likimą, rūpinasi pasaulio tvarka ir harmonija“ (p. 85). Vis dėlto: ar „pagoniškas“ dievas mažąja raide – reveransas krikščionybei? Ir kas kokių pagrindų nuspėdė, kiek Dievas krikščionybės paveiktas, o kiek ne? O gal atvirksčiai – gal krikščionybės Dievo samprata yra ne tik paveikta, bet tiesiog susidariusi senųjų religijų Dievo sampratos pagrindų? Ir gal krikščionybei atėjus į Lietuvą, nuo seno čia žmonių garbinto Dievo samprata pasirodė besanti taip panaši į krikščioniškąją, kad beliko jį tiesiog pasisavinti? Šiaip ar taip, pats lietuviškasis *Dievo* vardas senesnis už krikščionybę mažiausiai trimis tūkstančiais metų, o XIV–XVI amžiaus šaltiniai, pradedant bene Gedimino laiškais, ne kokį vieną išimtinį kartą, bet sistemingai mini lietuvių garbinus Dievą. Tačiau bene su pirmaisiais į Lietuvą atvykusiais misionieriais prasidėjo „Dievo pašalinimo“ iš lietuvių tradicijos procedūra. Mat, jų įsitikinimu, netikėliai tiesiog šiukštu negalėjo pažinti ir garbinti Dievo, o tik jo kūrinius. Toliau šią tradiciją uoliai tęsė vadinamieji pozityvistai, irgi nieku gyvu negalėję (to jiems neleido ir įsisėnėjusios tautinės nuostatos) pripažinti „laukiniam“

lietuviams jokie tikro dvasingumo. Poveikis pasirodė toks stiprus, jog kitąsyk mūsų šiuolaikiniai vertėjai, netgi tokie iškilūs kaip Eugenija Ulčinaitė, lotyniško teksto Dievą vienaskaita ir didžiąja raide verčia dievais daugiskaita ir mažąja, kaip antai Jeronimo Prahieško žinioje apie lietuves moteris, ėjusias pas Vytautą pasiskusti dėl iškirstos šventosios giraitės ir tuo būdu „atimtos Dievo buveinės“, *domum Dei ademptam*, kažkodėl išverstos „dievų buveine“ (BRMŠ I, p. 592, 595). Pavyzdžių daug, ir čia ne vieta juos vardyti. R. Racėnaitė dėl šitos senos ideologinės nuostatos tikrai nekalta. Ir vis dėlto apmaudu, kad ji jai pasiduoda ir toliau vėl rašo: „Taigi folkloro kūriniuose, kuriuose aktualizuojama likimo samprata, neretai sujungiami pagoniški vaizdiniai apie prigimtą ir su teisingumu nesusijusią lemtį ir krikščioniškos Dievo, įkūnijančio aukščiausią tiesą bei teisingumą, idėjas“ (p. 99). Tarsi būtų savaime suprantama, kad senovės lietuviai, „laukiniai pagony“, nepažino nei tikro Dievo, nei tikro teisingumo! Tiesa, ir šiuo atveju autorė taip sako ne pati, o remiasi autoritetais (Rolfu Wilhelmu Brednichu, Serafima Nikitina). Deja, atimti iš lietuvių Dievą, o podraug ir visa kita, kas bent kiek tauru ir dvasiška, yra tapę netgi savotišku akademinio „geru tonu“, kone rimto mokslininko požymiu ir pareiga. Tuo serga ne tik mūsų mitologija, apskritai humanitariniai mokslai, bet ir visa kultūra, visa tautinė savimonė. Ar galima tad norėti, kad jaunas mokslininkas pirmojoje savo knygoje iškart šoktų su plunksna prieš malūnus? Vis dėlto manau, kad R. Racėnaitė būtų užtekę ir išmanymo, ir drąsos bent vienu kitu žodžiu šiai nuostatai pasipriešinti ar bent jos neperimti ir nebekartoti. Kita vertus, lengva pasakyti! O juk iki šiol nėra nė vieno rimto darbo lietuvių Dievui apginti (nors Latvijoje padėtis visai kitokia), ir šias

eilutes rašantysis, užuot bambėjęs ne laiku ir ne vietoje, ar pats to verčiau nesimtumtų?

Juolab kad R. Racėnaitės knyga parašyta pagal apgintą daktaro disertaciją, o disertacija – labai savitas žanras, turintis savus uždavinius. Disertacija mokslininkas rasi turi parodyti, pirma, kad jis yra gerai įvaldęs medžiagą bei atitinkamos mokyklos mąstymo būdą, antra, kad geba sutarti su kolegomis, ypač su vyresniaisiais. Neabejoju, kad tai tikrai labai svarbu – ir tyrimo metodų įvaldymas, ir sugebėjimas bendrauti, rasti bendrus vardiklius, pagaliau, tiesiog įsiklausyti į vyresniųjų, daugiau patyrusių patarimus. Tačiau kartu atsiranda pavojus pavirsti „geru berniuku“ ar „gera mergaite“; stropiai vykdančia viršininkų bei autoritetų nurodymus. Sūgniauzta širdimi. Atgniauzti, atverti širdį savo darbe – ne mažiau svarbu.

Paskutiniame „Išvadų“ puslapyje R. Racėnaitė rašo: „Kiekvieno daikto ar veiksmo paskirtis folklore yra nulemta ne tik empirinės tikrovės, bet ir kitokio – mitologinio – priešastingumo. Todėl tautosakoje aplinką skatinama vertinti ne pagal išorinius požymius, o remiantis mitologiškai įprasminu jos suvokimu. Iš pirmo žvilgsnio paprastam įvykiui, įprastiems objektams, gyvūnams ar žmonėms mitiniu požiūriu suteikiama papildomų funkcijų, kurios ypač reikšmingos tampa tais gyvenimo momentais, kai sprendžiami žmogaus likimo klausimai“ (p. 270).

Šis sakinyš man švystelėjo kaip plyšys, anga, durys, pro kurias likimas šaukia Radvilę. Nes kai žmogus pasuka su liki-

.....

2 Recenziją jau iš esmės pabaigus, teko perskaityti Vytauto Ališausko straipsnį „Dievai po Lietuvos dangumi, 1619 metai: Vienos dėlionės gabalėliai“ (*Naujasis židinys*, 2012, Nr. 2), kuriame (p. 97–98) bene pirmąsyk išdrįsta reabilituoti lietuvių Dievą kaip *Dievą*, o ne kažkokį daugiau mažiau reikšmingą prietarą.

mu, savaime atsiveria jo širdis, ir iš pirmo žvilgsnio paprasti įvykiai, įprasti objektai, gyvūnai ar žmonės netikėtai įgyja papildomų funkcijų, ir visas aplinkinis pasaulis ima paklusti ne tik empiriniam, bet ir kitokiam – mitiniam – priešastingumui ir galiausiai išsiskleidžia kaip ištisa gyva Pasakų karalystė. O jon įžengus pasirodo, kad mūsų darbai yra mums ir kitiems tiek lemtingi, kiek jie mus ir kitus jon veda.

Dainius Razauskas

KITOKIA KNYGA APIE TRADICIJĄ

Esame įpratę skaityti veikalus apie tam tikras konkrečias tradicijas: tautines, lokališkas, regionines, religines, liaudiškas ir t. t. Tačiau Jurgos Jonutytės monografijoje¹ kalbama apie *tradicijos sąvoką* apskritai: apie jos formavimąsi, reikšmę, raidą, pokyčius. Tradicija – viena iš reikšmingiausių ir kontroversiškesnių humanitarinių mokslų (etnologijos, folkloristikos, istorijos ir kt.) bei apskritai kultūros sąvokų; be jos neapsieinama, bet sykiu – ir daugiečių sulaužoma, skirtingai šią sąvoką suprantant ir interpretuojant. Todėl platesnis filosofinis žvilgsnis čia ypač pravartus. Manychiau, ne vienas savosios disciplinos „amžinųjų“ klausimų nukamuotas tautosakos tyrėjas ar rinkėjas, apskritai humanitaras, skaitydamas J. Jonutytės monografiją, turėtų rasti aiškių ir tikslų teorinių, savojo intuityvaus žinojimo patvirtinamų, formuluočių.

Dar knygos įžangoje autorė išsako minčių, kurios turėtų apmalšinti griežtai savo mokslinių tyrimų bent jau pagrindines sąvokas ir terminus siekiančių apsibrėžti

.....

1 Jurga Jonutyte. *Tradicijos sąvokos kaita*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011. – 200 p.